
Rusko a Německo – historické souvislosti

Helmut Wagner

Centrální poloha Německa v Evropě je jeho osudem. V důsledku své zeměpisné polohy má víc sousedů než všechny ostatní státy evropského kontinentu. Kromě toho jsou Němci největším národem Evropy. Dějiny Německa jsou proto těsně spjaty s dějinami Evropy. Jak to vyjádřil Michael Stürmer, jeho dějiny nikdy nepatřily pouze jemu. O Německu platí víc než o ostatních národech Evropy, že, co se stalo v Německu a s Německem, mělo vždy následky pro celou Evropu. A naopak: Osud Evropy nebylo možné nikdy oddělit od osudu Německa. Mezi oběma existovala vždy těsná symbióza.

Hranice Německa nebyly nikdy pevné a zřídka byly trvalé. V průběhu dějin Německo opakovaně hledalo samo sebe. Teprve nyní, kdy se evropský kontinent formuje politicky, má zřejmě reálnou šanci najít své vlastní, nikým nezpochybňované místo mezi národy Evropy. Při tomto hledání mělo v minulosti co činit především se dvěma národy, které mu už jen vzhledem ke své velikosti a síle vymezovaly nepřekonatelné hranice: s Francií a s Ruskem. Patří doslova k „divům světa“, že „přirozený“ německo-francouzský rozpor, který vyvrcholil ve čtyřech krvavých mocenských válkách (1812, 1870, 1914 a 1939), ustoupil v poválečné době určité, jak se nyní ukazuje, „přirozené“ německo-francouzské „bonne entente“, že se z údajně „věčného dědičného nepřátelství“ obou národů vytvořilo jakési „osudové společenství“. Jak dokazují četné ankety, pocítují nyní Francouzi a Němci vůči sobě navzájem maximální úctu a vážnost.

Německo-ruský vztah

V rámci následujících úvah nelze pro nedostatek místa rozebírat těsné kulturní, vědecké, ekonomické a příbuzenské vztahy, které se mezi německým a ruským národem rozvíjely zejména během 18., 19. a 20. století. Není zde ani dost místa na to, abychom zvažovali, v čem tkví kořeny hluboké sympatie, kterou vůči sobě cítí oba národy navzdory utrpení, jež si vzájemně způsobily, anebo možná právě kvůli těmto temným kapitolám svých dějin. Spíš si povšimneme tří zvláštních vzájemných spojitostí, které snad umožní lépe pochopit „evropské poslání“ obou národů. Jde přitom o tři mimořádně dobrodružné „mise“, které si vymyslely samy pro sebe a které pokaždé přímo masochisticky vychutnaly až do dna: jejich nábožensky podložený nárok nastoupit dědictví římské, respektive byzantské říše; jejich politicky motivovaný nárok prokázat svým národům pomocí Pruska, respektive tzv. petrinismu dobrou službu; jejich ideologicky legitimní nárok zachraňovat lidstvo pomocí komunismu, respektive fašismu před hrozcím zánikem.

Domnívám se, že bez tohoto zpětného pohledu nelze podstatu obou národů vůbec pochopit, že bez „zúčtování“ s těmito „dobrodružstvími“ zůstane jejich budoucnost zablokována. Chvilé pro takovou sebereflexi se zdá příznivá. Oba národy se opět vynořily z víru „evropské světoobčanské války“ (Ernst Nolte), jejímiž byly původci i oběťmi. Mají všechny důvody k tomu, aby si ze své minulosti složily účty. Budou-li však hledět vpřed, mohou uvidět záchraný pás země. Ba ještě víc: Země na horizontu jim poskytuje dokonce bezpečný přístav, v němž – budou-li chtít – mohou tito „Bludní Holanďané“ evropských národů zakotvit.

Břímě středověkého křesťanského dědictví

Patří k záhadám evropských dějin, že dva národy spojily svůj osud s dědictvím, které jim bylo cizí. Přesto si je však přivlastnily a s ním vzaly na sebe na dlouhá staletí přetěžké světové historické poslání. Jde o tisícileté dějiny Svaté říše římské národa německého, která existovala v letech 800 – 1806 a v celé západní Evropě zanechala hluboké stopy. Jde o ideu „Třetího Říma“, podle níž nástupnictví římských papežů a byzantských císařů údajně přešlo na moskevského cara. Z toho se odvozoval nárok vznesený po dobytí Cařihradu počátkem 16. století ruským pravoslavným mnichem Filofejem v dopisech caru Ivanu III. Z toho pak vzešel závazek, jenž – jak se zdá – v ruské pravoslavné části Evropy přežil až do našich dnů.

Středověké německé císařství

Středověkou symbiózu římskokatolického papežství a germánsko-německého císařství, především její tisícileté trvání, lze z dnešního pohledu jen těžko pochopit. Co dalo římskému papeži Lvu III. podnět k uzavření zvláštního spojení zrovna s francským králem Karlem? Co přimělo pozdější císaře a knížata feudální říše vsadit právě na římskokatolickou církev a uznat duchovní nadvládu papežů? Pro tento podivný svazek existuje však velice prosté a praktické vysvětlení: Bylo to spojení, posvěcené odvoláním na společnou víru a přizívané z toho odvozenými závazky, spojení, které, pokud vyhovovalo zájmům obou stran, plnilo svůj účel. Tyto zájmy spočívaly podle augustiniánského sebechápání věřících oné doby v tom, že je třeba vyhovět potřebám světské moci, „civitas terrena“, a zároveň nad ni nadřadit cíl dějin, „civitas dei“. To vedlo z historického pohledu k dualismu církve a státu, tak typickému a pro západní svět určujícímu. Svazek římského papežství a německého císařství je jen jedním, i když historicky závažným projevem tohoto vztahu plného konfliktů a napětí.

Už počátek této historicky jedinečné symbiózy je značně symbolický. O vánocích roku 800 korunoval římský biskup Lev III. (795–815) franckého krále Karla z rodu Arnulfingerů v hlavním městě staré Říše římské na římského císaře, „imperatora romanum“. Uvážíme-li následky, projevovalo se to jako jeden z nejgeniálnějších tahů na šachovnici světových dějin. Římský biskup se tak vynanil nejen ze svízelné okrajové či ostrovní situace. Na druhé straně Apeninského pohoří tíhli věřící, orientující se podle bohaté Ravenny, věrně k Byzanci; a biskupové ve vzdálené Galii a Germánii vůbec nepomýšleli na to, že jej budou následovat. Spojenství s mocným králem Franků, jenž sídlil 2000 kilometrů na sever v Cáchách, rázem učinilo z římského biskupa uznávanou hlavu katolické církve Západu. Základní kámen římskokatolického papežství byl položen.

Avšak i francké království mělo z této aliance velký užitek. Císařskou korunovací získalo legitimaci k ovládnutí všech knížectví i všeho lidu. V oněch dobách to byl tmel, s jehož pomocí držel feudální řád středověké říše po dlouhá staletí pohromadě. Pouze tato forma dvojnásobného panství, symbióza francko-germánské lenní říše a římskokatolické papežské církve, umožňovala středověkým císařům vládnout říši nazývané Svatá říše římská, *sacrum imperium*, která v době svého rozkvětu sahala od Sicílie a Španělska na jihu až k Nizozemsku a Pomofánsku na severu. Žádná moc světa by byla nedokázala tuto rozsáhlou západní mnohonárodní říši v centru Evropy založit a udržet, kdyby nebylo pomoci církve a loajlnosti věřících.

Neméně poučný je i konec této symbiózy. Svatá říše římská, jak se od roku 1157 v oficiálních listinách nazývala, zanikla 18. srpna 1806 ve Vídni, když poslední císař, František II. z rodu Habsburků (1792–1806), složil titul římsko-německého císaře a od té doby si říkal jen císař František I. Rakouský i všech dědičných zemí. Fakticky se ovšem tato říše rozpadla už dávno předtím. Nebyla zničena zvenčí, nýbrž se rozložila zevnitř. Zdědila ji říšská knížata a říšská města, která se osamostatnila. Několik set z nich (mezi nimi Prusko a Rakousko, Bavorsko a Sasko, Hamburk a Brémy) vyhlásilo suverenitu. Po roce 1648 to

byla už jen chiméra. A když Napoleon v roce 1806 zasadil staré říši ránu z milosti, byla to v podstatě už jen mršina.

Středověká říše sice zanikla, ne však německý národ. V protikladu k jiným národům zůstal beze států. Když byla odstraněna říšská střecha, byla tu celá plejáda suverénních německých států. Rakouský státní kancléř Clemens kníže Metternich tehdy řekl, že Německo je jen „geografický pojem“. Jeho zbylé státy v počtu 46 se v roce 1815 sdružily do Německého spolku. Ten tvořil most mezi starou říší a malým německým národním státem proklamovaným roku 1871 ve Versailles. Byl nazýván „maloněmeckým“, protože řada států, které patřily jak ke staré německé říši, tak i k německému státnímu spolku – Rakousko, Lucembursko a Lichtenštejnsko –, k němu už nepatřila. Jeho oficiální název Německá říše zakrýval skutečnost, že se starou, nadnárodní, tisíciletou Říší římskou neměl tento útvar už nic společného kromě názvu.

Koncem 19. století „dostali“ i Němci svůj národní stát, po němž po celých sto let tak toužili. Přiliš šťastni však nebyli. Vzpomínka na starou, mnohem větší říši jim nedopřávala klidu. Za to, že chtěli mít víc než jen svůj národní stát, zaplatili vysokou cenu.

Rusko-moskevské carství

Spojenectví, které moskevské carství uzavřelo s ruskou pravoslavnou církví, mělo zcela jinou povahu než svazek římskokatolické církve s francko-saským císařstvím, ovšem v konečném efektu přineslo srovnatelné výsledky. Historická okolnost, že pravoslavná církev – na rozdíl od církve katolické – vlivem svého řecko-byzantského sebechápání nevytvořila vlastní centralistickou hierarchii, způsobila, že se v její kulturní sféře nezformoval onen pro Západ typický dualismus, který je základem (jedním ze základů) moderního pluralismu. Toto manko, pokud to tak lze nazvat, způsobilo, že ve sféře vlivu východních církví došlo ke vzniku monokratismu, jenž se politicky projevoval jako césaro-papismus, respektive jako carství. Pravoslaví je na základě svého byzantského sebepojetí liturgická, ne však hierarchicko-katolická a také ne biblicko-protestantská instituce. Pro světskou moc tak nevznikla žádná duchovní protiváha, schopná jí úspěšně vzdorovat – našťástí nebo také naneštěstí pro postižené národy.

Rusko-moskevské carství je jiného původu než germánsko-feudální německé císařství. Zatímco druhé z nich bylo směsicí franckého lenního systému a římskokatolické říšské ideje, bylo carství symbiózou bojarského družinářství a mongolsko-tatarského chánství, které za dobu víc než 200leté nadvlády Zlaté hordy (1241–1502) nad velkými územními částmi Ruska moskevská velkoknížata úspěšně adoptovala.

Systém vlády uplatňovaný Zlatou hordou spočíval v tom, že se chán opíral o početně malou vrstvu tvořenou většinou příslušníky vlastního mongolského kmene, vrstvu, která obsadila všechny významné vojenské a administrativní pozice, a měl k dispozici silné, úderné a mobilní houfy jezdců, s jejichž pomocí byl schopen občas a zběžně kontrolovat rozlehlé stepní oblasti mezi Altajským pohořím a Karpaty, obývané značným počtem kmenů a národností. Jelikož horní vrstva spřízněná pokrevními svazky čítala jen několik set osob a protože jezdecké vojsko v počtu několika tisíc příslušníků bylo svou povahou nestálé a po každém válečném tažení se vracelo na své vzdálené základny, byl chán odkázán na to, aby se především v okrajových oblastech své říše opíral o domorodá knížata a jejich družiny, bojary.

Knížata v severní části Ruska, která se roku 1241 musela Zlaté hordě podrobit, byla v jakémsi satelitním poměru. Po 240 let byla mongolskými satrapy. Pravidelně odváděla požadované daně k chánovu dvoru v Saraji v dolním povodí Volhy a měla možnost poznat vysokou efektivnost chanátu. V důsledku značné vzdálenosti a okolnosti, že ovládala území obývané pouze Rusy, mohla tato knížata své vlastní cíle sledovat mongolským způsobem. Díky této dlouhodobé alianci, jakož i vlivem početných sňatků dostala severoruská vládnoucí vrstva nutně euroasijský ráz. Platí to zvláště pro moskevské knížectví, které

z vnitřních bojů vyšlo nakonec jako vítěz a v roce 1434, ještě v době chanátu, získalo titul velkoknížectví.

O vlivu Zlaté hordy na východní část Evropy se lze dočíst u Bertolda Spulera: „Trvalo... více než 550 let, než skončil tatarský vpád do východní Evropy. Stejně politicky a kulturně významný byl i vpád Mongolů. Následky a stopy mongolsko-tatarské kultury jsou patrné dodnes. Jejich dědictví je na východě našeho zemědělu stále ještě živé.“

Zakladatel moskevského mongolsko-bojarského velkoknížectví Ivan I. (1325–1341) z rodu Rurikovců dal podnět k tomu, že sídlo metropoly bylo v roce 1326 přeloženo z Kyjeva do Moskvy, a z požadavku vzneseného Dimitrijem Donským o Shromažďování ruské země učinil svůj vlastní politický program. Teprve až o sto let později, roku 1480, se podařilo osvobodit od mongolské nadvlády. Stalo se tak za velkoknížete Ivana III. (1462 až 1505), jenž v roce 1472 svým sňatkem s neteří posledního byzantského císaře, Palailogovnou Zoé, podtrhl kontinuitu, která podle nového učení pravoslavné církve spojovala Moskvu s Byzancí a s Římem. Přijal náročný titul samovládce celé Rusi. Teprve až Ivan IV. (1533–1548), zvaný Hrozný, zavedl titul car. Tím, že zbavil tzv. opričninou bojarskou moc, zničil významný prvek moskevského vládnoucího systému, v podstatě jeho staroruskou dědičnou část, a tak uvrhl své knížectví do krize. Následná doba chaosu, „smutná“, byla ukončena zvolením Michala I. (1613–1645) z rodu Romanovců.

Rusko-moskevské velkoknížectví studovalo chanát přímo u pramene. Využilo jeho vládnoucích metod pro rozšíření své moci a nakonec zdědilo i říši Zlaté hordy, když se zevnitř rozpadla. Ta v dobách svého rozkvětu sahala od Uralu až k močálům v okolí Pripjati, od Ladožského jezera až ke Kaspickému moři, včetně Krymu. Postupně bylo toto vakuum v průběhu dalších století pomalu, avšak cílevědomě zaplňováno moskevským carstvím. Na západě bylo však jeho rozpínání zastaveno. Bílá Rus a Ukrajina se už ve 14. století dostaly pod vliv velkoknížectví litevského, které se v roce 1385 spojilo s polským královstvím, čímž se podstatně posílilo. Tato oblast se tak už záhy přiklonila k západní kultuře a byla jí mnohem silněji ovlivněna než moskevské knížectví a jeho přivtělená území.

Moskevské carství bylo Petrem I. (1682–1725), zvaným Veliký, postaveno na nový sociální základ a uvedeno do nové podoby. Petr I. přeložil v roce 1703 hlavní město do Petrohradu a usiloval, tentokrát podle západního vzoru, o vybudování moderního absolutistického státu. Jeho typické struktury se vytvářely i v Rusku: stálá annáda, byrokratická správa a merkantilní hospodářství. Rusko však od Západu odlišovala skutečnost, že na místo chybějících středních vrstev nastoupila diferencovaná nižší šlechta, která, postrádajíc vlastní sociální bázi a oddělená od lidu stejně jako ode dvora, představovala nejslabší článek zavedeného systému. V této podobě, jako petrohradské absolutisticko-autokratické císařství, vstoupilo Rusko v 18. století do kruhu evropských velmocí a zůstalo v něm až do svého konce v roce 1917 za cara Mikuláše II. (1894–1917) z rodu Romanovců. V té době se Rusko stalo jedním z významných evropských kulturních národů.

Při všech politických proměnách Ruska je pravoslaví do určité míry po celou dobu jeho pevným bodem. Přečkalo jak nadvládu Mongolů, tak i moskevské a petrohradské carství a dokonce i panství bolševiků. Zůstalo hluboce zakořeněno v lidu a trvale jej formovalo. Ve vlastním pojetí bylo vždy víc než pouhou liturgií, formou božského tajemství. Bylo baštou skutečného, původního, nefalšovaného křesťanství, jež na své cestě z Říma přes Byzanc našlo domov v Rusku. Tato nádherná idea, která – stejně jako „říšská idea“ v Německu – byla jak nárokem, tak i závazkem, byla v průběhu 19. století oživena slavjanofily a sekularizována. Jak k tomu došlo, o tom podrobně hovoří Bible panslavistů, kniha Rusko a Evropa Nikolaje Jakovleviče Danilevského (1822–1885).

V této knize Danilevskij rozvádí, že je zvláštním posláním Ruska politicky sjednotit slovanské národy, vytrhnout je z dekadentní germánsko-románské Evropy a veškeré lidstvo přivést k novému, dosud nebyvalému kulturnímu a hospodářskému rozkvětu. Jeho slovy z roku 1867 to zní takto: „Získání politické nezávislosti v kulturním i každém jiném směru je předpokladem toho, aby boj s germánsko-románským světem byl úspěšný. Je to zároveň i lék k vymýcení moru napodobování a otrockého chování vůči Západu, který se,

díky nepříznivým historickým okolnostem, zažral do těla i do duše Slovanů. Nyní, v naší době, nastala historická chvíle pro rozvoj zcela nové kultury... Slovanský kulturní obzor bude syntézou všech předchozích kulturních počínů, které jeho předchůdci vytvořili v průběhu světových dějin, které však nebyli schopni sjednotit... Jeho originalnost spočívá v tom, že poprvé ve světových dějinách umožňuje obecně uspokojivé řešení všech společensko-ekonomických problémů... Z ruské země vytryskne nový pramen kultury,... který bude odpovídat zájmům a vůli lidových mas. Na rozlehlé ploše slovanstva se spojí všechny proudy světových dějin do jednoho mohutného moře.“

Byla-li vůbec někdy sebemenší šance přiblížit se k této ruské misionářské „kulturní ideologii“, nemluvě o možnosti její realizace, byla zmařena v roce 1917 vpádem komunismu do Ruska. Zabydlující se bolševismus naordinoval Rusku jiný lék, než jaký mu doporučovali slavjanofilové, aby je vyléčili z nemoci; využil však jejich misionářského nutkání. Mnoho národů se pak stalo oběťmi tohoto světového historického dobrodružství, především však sám ruský národ.

Založení pruského a petrského státu

Existuje dobrý důvod pohovořit v této souvislosti o Prusku. Ne snad kvůli Prusku samému, nýbrž proto, že osud petrského Ruska se v jeho dějinách odráží lépe než při jakémkoli jiném srovnání. Tím jsou tyto dějiny zvlášť poučné.

Vévodství pruské, jehož název je odvozen od názvu země obývané národem Puzzen, pozdější (od roku 1815) provincie Východní Prusy, připadlo roku 1618 jako dědictví braniborskému kurfiřtu Johannu Sigismundovi z rodu Hohenzollernů. V roce 1660 bylo vyvázáno z polské lenní podřízenosti. Protože leželo mimo hranice Svaté říše římské, jejímiž kurfiřty byli v braniborské marce od roku 1417 Hohenzollernové, mohl se Friedrich I. (1701–1714) dát v jeho hlavním městě Královci v roce 1701 se svolením císaře korunovat za prvního pruského krále. V rámci říše příslušel totiž tento titul pouze císařům. Friedrich I. si pak také oficiálně říkal král v Prusku. Nicméně tato vedlejší země Hohenzollernů dala od této události celému jejich státu své jméno.

Stejně jako petrské Rusko vděčí i hohenzollernovské Prusko za svůj vzestup až na úroveň pozdější velmoci převaze osvíceného monarchistického, respektive autokratického absolutismu, vytvořeného v obou státech podle francouzského vzoru a dovedeného až do konečné perfektnosti. Přesněji řečeno vděčí za to vysokému stupni jeho státní organizovanosti.

Nesmírné územní zisky, jež oba státy v průběhu pouhých dvou století zaznamenaly, byly jako dar boží a byly také tak ospravedlňovány. Bylo to však, jak se brzy ukázalo, pouze díky příznivým okolnostem.

Absolutistické Rusko profilovalo ze stažení Švédska, z rozpadu mongolské a polské říše, stejně tak jako z oslabení Turecka, Persie i Číny. Na severu získalo Livland, Estonsko, Ingermanland a Karélii (1721), jakož i Finsko (1809), na západě Bělorusko a Ukrajinu (1772) a východní části Polska (1815), na jihu Krym (1783), Gruzii (1801), Ázerbájdžán (1805) a Arménii (1822). Nejvíce však získalo na východě: provincii Amur (1860), Turkestán (1864), Bucharu (1869), Sachalin (1875) a Transkaspicko (1888).

Absolutistické Prusko se obohatilo především na úkor polské říše. K Prusku přibýlo: Slezsko (1742), knížectví východofřízské (1744), vévodství Kleve (1801), biskupství Münster, Paderborn a Hildesheim, jakož i Eichsfeld (1803), Porýní a části Saska (1815), Hannover, Šlesvicko-Holštýnsko a Frankfurt nad Mohanem (1866). Společně s Rakouskem si oba absolutistické státy rozdělily v roce 1795 Polsko.

Co do rozlohy byly oba státy (Rusko a Prusko) samozřejmě nesrovnatelné. Petrské Rusko se stalo největším státem Evropy. V době svého násilného konce v roce 1917 se prostíralo napříč dvěma kontinenty: od Kalisze (250 km od Berlína) až po Vladivostok na březích Japonského moře. Naproti tomu hohenzollernovské Prusko zůstalo vždy nejmenší evropskou velmocí, vyvinulo se však v největší německý stát. Ve svých nejlepších dobách

sahal od Cách, sídelního města císaře Karla, až po Královec, korunovační město pruských králů.

Svou organizační formou, jako vynikající produkty osvícenského absolutismu, se však oba státy vzájemně podobaly: vyrostly oba díky bystrosti svých vládců a možnostem, které se jim nabízely, oba zdědily stářím sešlá impéria a staly se uznávanými velmocemi. Na svém konci narazily na síly, jimž nedokázaly odolat: na národy toužící po svobodě a sebeurčení – jak na ty, které si přivtělily, tak i na národy vlastní, které se ve svém plném mocenském rozvoji cítily omezovány. Oba státy – Prusko stejně jako petrské Rusko – v tomto konfliktu podlehly, i když způsobem zcela rozdílným.

Tomuto dvojímu zpochybnění své existence se oba státy snažily uniknout tím, že se pokusily profilovat jako průkopníci státní jednoty svých hlavních národů, německého a ruského. To se jim podařilo jen zčásti a dočasně a před zánikem je to nezachránilo.

Jednota Německa se vytvořila v roce 1871 díky dovednosti Otty von Bismarcka (1815 až 1890), jenž se stal pruským ministerským předsedou a prvním německým říšským kancléřem. Ovšem tato instrumentalizace připravila Prusko definitivně o jeho existenci. Zpočátku to sice vypadalo, jako by nově vzniklé Německo bylo jen nepodstatně zvětšené Prusko, zkratka pruské Německo, jenže zdání klamalo. Nakonec Prusko nepohltilo Německo, ale Německo Prusko. V roce 1932 bylo Prusko podřízeno říšské moci a od té doby přestalo hrát v Německu samostatnou roli. Když vítězové z roku 1945 nadekretovali v roce 1947 jeho rozpuštění, připomínal tento akt tak trochu zhanobení mrtvolky, neboť ducha toto tělo vypustilo už dávno předtím. Neprojevil se sebemenší odpor, někdejší pruské provincie jsou dnes nedílnými součástmi Spolkové republiky Německo nebo Polské republiky.

V podstatě stejně se v konečném efektu vedlo i petrskému Rusku. I ono se v závěrečné fázi pokusilo ztotožnit se zájmy hlavního, v tomto případě ruského národa a načerpat z toho novou legitimitu. Zůstalo však jen u pokusu. Petrské Rusko se revolucí v roce 1905 otfásló ve svých základech a v roce 1917 zaniklo. Jeho početné národy využily první příležitosti (porážky v první světové válce) k tomu, aby se s ním rozešly a daly se svou vlastní cestou. Nepodařilo se, jak si představovala konstituční demokratická strana, přebudovat petrské Rusko ve federaci rovnoprávných, demokratických národů. Místo toho se stalo to, o čem snili ruští komunisté. Na území Ruska vznikla první sovětská republika, která se na rozdíl od mnoha jiných etablovala a existovala plných čtyřiasedmdesát let. Z pohledu svých zakladatelů byla předurčena k tomu, aby celému světu dala komunismus. K tomu však došlo jen zčásti a na přechodnou dobu.

Skutečnost, že právě tento sovětský stát vznikl na území petrského Ruska a navíc získal nejen zpátky oblasti ztracené v letech 1918 a 1921, nýbrž se po druhé světové válce ještě rozšířil (na západě platily jeho rozkazy až k branám Lübecku a Hamburku, Vídně a Terstu, na Dálném východě až na dohled k japonskému ostrovu Hokkaido), ruským velmocenským snahám zdánlivě lichotila. Nenaplnila se, i když jinak než si to představoval Danilevskij, vize o „slovanské misi“ Ruska pod znamením komunismu? Že to byl strašlivý podvod, zůstalo mnoha Rusům po dlouhou dobu utajeno, některým to zůstalo skryto dodnes. Teprve dnes začínají chápat, jak vysoká byla cena za to, že svůj osud spojili s monstrózním impériem. Instrumentalizace petrského státu k získání světové komunistické nadvlády mu jen navenek prodloužila život, jeho obsah však naprosto zvrátila.

Petrské Rusko (stejně jako Prusko) bylo přemoženo a zničeno zevnitř. Nelze je obnovit, ani násilím ne. Avšak jeho národy katastrofu přežily. Začínají hledat nové, dobovější organizační formy, které jim dovolí uchovat si svou kulturní identitu, určit samy sebe a žít jako rovnoprávné národy pod společnou evropskou střechou.

Evropská občanská válka

Je zásluhou Ernsta Nolteho, že upozornil na to, že linie front rozdělujících Evropu po roce 1917 probíhaly jen zdánlivě podél hranic národních států, ale že ve skutečnosti šlo

víceméně o ideologické příkopy. Ideologie, které se potíraly na život a na smrt a domnívaly se, že nastoupí dědictví evropských říší a národních států, komunismus a fašismus, vznášely univerzální požadavky. Zatímco jedna z nich, utopická ideologie, slibovala, že jednou provždy odstraní odcizení člověka, jeho hříšnost, vykořisťování člověka člověkem, druhá z nich, ideologie antiutopická, si přisvojovala schopnost zachránit lidstvo před kapitalismem a komunismem, před dekadencí a anarchií.

Tento příslib a úloha, která přitom oběma stranám měla připadnout, zmátly mnoho intelektuálů a přiměly je, aby se těmto ideologiím upsaly tělem i duší. Jistota a naděje, předstírané těmito ideologiemi, dohnaly zoufalé masy k tomu, aby svou spásu hledaly v kolektivismu. Že měly obě uvedené ideologie v Evropě takový ohlas, za to vděčí skutečnosti, že jim sedly na lep dva velké, poražené a pokořené národy: Rusové a Němci.

Teze Ernsta Nolteho říká, že oba tyto moderní ideologické státy, komunistický Sovětský svaz a nacionálně socialistické Německo, jsou projevem idejí a tužeb hluboce zakořeněných v duchovních dějinách Evropy; že oba totalitní systémy se do jisté míry vzájemně podmiňují a pro jejich vlastní legitimitu se navzájem potřebují, přesněji potřebovaly; že evropská občanská válka porážkou nacionálně socialistického Německa zdaleka nekončila, nýbrž teprve nyní zhroucením jeho antipóda, komunistického Sovětského svazu, dospěla ke konci. Nolteho aktuální pointa zní, že tento konec umožňuje a vyžaduje chápat oba systémy jako „duchovní bratry“ a definitivně skoncovat s jejich utopicko-nelidskými ideologiemi. Dokud se tak nestane, bude tato občanská válka jinými prostředky a jinými formami pokračovat. Nolte vskrytu doufá, že totalitní pokušení a ideologickou zaslepenost pochopili snad právě v Rusku a v Německu lépe než kdekoli jinde, neboť oba národy s nimi mají zásadní zkušenosti a měly by být více než jiné schopny jim odolávat.

Je, domnívám se, evidentní, že obě ideologie – komunismus a fašismus – nejsou soukromým vlastnictvím Rusů a Němců. Jsou to víceméně reakce na krizi liberalismu, do níž vlivem industrializace a jejích společenských důsledků upadl. Karel Marx spatřoval v liberalismu ničemného zrádce, neboť ten, jak tvrdil, vede lidstvo rovnou k zániku a ne, jak předstírá, ke štěstí a k seberealizaci každého jedince. A právě to, že našli cestu k liberálnímu ideálu a ke komunistickému cíli, k nimž také chtějí stůj co stůj dospět, tj. že si toto vědomí i svědomí sami přivlastnili, byl největší dar, jež Marx a Lenin svým věřícím poskytli. Mohli se přitom odvolávat na to, že nechtějí nic jiného než dovést osvícenství až do konce, že nehodlají zůstat stát v půli cesty. Vzali požadavky Velké francouzské revoluce – volnost, rovnost, bratrství – smrtelně vážně, silácky tvrdili, že se nehodlají omezit jen na jejich vyslovování, nýbrž že všechny tři současně, takřikajíc jednou ranou, dokáží uskutečnit. Namlouvali si, že jednájí v souladu se světovými dějinami, a vyhlášovali, že všechny utopické sny lidstva se v komunismu uskuteční. Někteří nezlovní tak činí stále. Nedokáží pochopit, že tohoto nadlidského cíle nelze dosáhnout ani nejnelidštějšími prostředky.

Také fašismus viděl především v liberalismu příčinu všeho zla. Jak Mussolini, tak i Hitler jím pohrdali a vysmívali se mu, odmítali jej jako dekadentní a slabošský, považovali jej za neschopného se zreformovat a vyhovět požadavkům budoucnosti. Což se neukázal jako neschopný zabránit v roce 1914 světovému konfliktu a v roce 1918 vytvořit spravedlivý mír? Neselhal ve chvíli, kdy bylo třeba čelit komunismu, který mu otevřeně vyhlásil válku? Projevil se jako bezmocný a bezbranný, byl vyřízen, byl u konce.

Aby bylo možné tento osud odvrátit, hlásala fašistická věrouka, nelze se vyhnout použití stejných metod, jichž používá komunismus. Jinak údajně nelze evropské národní kultury zachránit. S odvoláním na antické heroické ctnosti a archaicko-přírodní formy pospolitosti byla preferována protiideologie, která intelektuálnímu racionalismu, vykořisťovatelskému kapitalismu a internacionalistickému komunismu, jež se podle Hitlera skrývaly za maskou židovstva, vyhlásila nekompromisní boj. Našla velkou odezvu u společenských sil, jež se cítily nejvíc ohroženy, působila jako osvobození od prokletí, nadchla i elity a stejně tak mobilizovala masy. Jeden extremismus zplodil jako protijed extremismus druhý. Oba jako masově politická hnutí čerpaly sílu z obecného povědomí krize a ze zbí-

dačování širokých vrstev, což byly bezprostřední důsledky prohrané války z roku 1914 a ničivé světové hospodářské krize z roku 1929. Nejvíc postiženo bylo nepochybně Rusko a Německo, oba velcí poražení z první světové války.

Proč bylo právě Rusko a Německo promotory a matadory krvavé a ničivé evropské občanské války? Kdo nemá sklon dávat vinu temným spiknutím nebo psychologickým deformacím obou národů za jejich neúspěch, zamyslí se nad zvláštními okolnostmi, které Rusko a Německo předurčily k tomu, aby podlehly totalitním pokušením. K tomu přistupuje i skutečnost, že oba národy nebyly ochotny považovat meziválečný stav vybudovaný po roce 1917, respektive po roce 1918, na jejich úkor za posvátný a neměnný a vzít jej jako takový na vědomí. S Leninem a Stalinem na jedné a s Mussolinim a Hitlerem na druhé straně se dostali k moci ke všemu odhodlaní ideologové. Počáteční triumfální úspěchy obou režimů národy opájely a zdánlivě potvrzovaly nadřazenost a perspektivnost obou. Staly se zajatci svých totalitních systémů a nebyly s to se od nich vlastními silami osvobodit. Nacionálně socialistický režim byl poražen zvenčí mezinárodní koalicí a v roce 1945 bezpodmínečně kapituloval. Sovětský systém se zhroutil vnitřní vyčerpaností, odumřením, zanikl „implozí“ v roce 1991.

Ideologicko-iluzorní sen obou národů, ruského i německého, o jejich opakovaném světovém historickém poslání se rozplynul. Všechny jejich výdobytky jsou ztraceny. Mnohé z jejich kolonizačních činů prospějí jiným národům nebo budou zrušeny. Všechny přinesené oběti byly marné. Avšak oba národy znovu přežily. Žijí: Při veškerém neštěstí, které způsobily jiným i sobě, měly přece jen veliké štěstí. Mohou začít znovu.

Pozn. red.: Stať profesora Helmuta Wagnera je druhou částí jeho obsáhlé historicky fundované studie. Její první část byla zveřejněna v předchozím čísle časopisu Mezinárodní vztahy a třetí část vyjde v prvním čísle příštího roku.